

**Debrecen szab. kir. város és a Tiszántúli
református egyházkerület tulajdonát tevő
370 esztendő's könyvnyomda fejlődésének
rövid története**

Irta: Dr. Csűrös Ferenc

Debrecen szabad királyi város közművelődési tanácsnoka

Az 1705. év október 19. és 20-án Debrecen városa alatt táborozott gróf Károlyi Sándor, a kuruc hadak főgenerálisa, mind egész seregével. Visszavonulóban volt éppen Herbeville császári vezér labanc serege elől. Sokáig nem időzhetett a város alatt, hamarosan odább kellett vonulnia, Debrecen megvédésére nem is gondolhatott. Ráüzent tehát a városra, hogy a lakosság meneküljön szerte a vidéki falvakba, szőlőhegyekre és maga pusztítson el és perzseljen föl mindent inkább, semhogy a labanc gyarapodjék belőle.

A lakosság nagy része, összekapkodva holmiját, csakugyan el is széledt a környékre, biztonságosabb helyekre. A kuruc katonák ekkor bejöttek az üresen maradt városba, a még ott hagyott holmit elvitték, a vermeteket, pincéket fölverték, hogy labanc kézre ne maradjon semmi.

A városi nyomda felszerelése a városháza egyik rejtékfülkéjében volt ládákban elhelyezve. Ugyanitt volt a sárospataki nyomda is, melyet művezetője, Rosnyai János hozott ide, mikor Patakról, a labancok elől menekülnie kellett.

Október 20-án vonult el a kuruc sereg. 21-én már a labancság özönlötte el a kiürített várost. – Tehetetlen dühében, hogy a város lakossága kisiklott a keze közül, a labanc sereg a város épületein, ártatlan bútorokon és képeken vett adózó bosszút. A mostani városháza helyén állott régi városháza nagy tanácstermében iszonyú rombolást vittek végbe a labancok. A bútorokat, asztalokat, székeket, padokat összehasogatták, a falakról a híres-neves főbírák, erdélyi fejedelmek képeit lerángatták, összetépték. Az itt talált jegyzőkönyveket, iratokat darabokra szaggatták. A városi patika üvegjei tartalmát kilocsolták, gyógyszereit szertehányták. Azután került sor a rejték helyen megtalált nyomdai felszerelésre. A város akkori jegyzője örökítette meg az utókor számára a vandál rombolást. „Typographiánk szép vala – írja keserű panasszal –, de az is mindenestől elbomla... a betűk a Castákból kiforgattattanak. Párnákból kihalasogattatott és széllyel szórattatott tollakkal, porral, gazzal, szeméttel, bőlbeli aprólékokkal öszvekeverttenek. Kiváltképpen bécsi korom is lévén a betűkkel együtt, mellyel nyomtatni szoktanak, annyira elfogott minden betűt, tollat, port, hogy csak nagy bajjal separtettenek egyben mind gazostól. Sok betűt az utcákon, mezőkön és táborhelyeken, mind ott, mind másutt hintettenek el. A typrographia háznál maradott betűk, sotu és egyéb eszközök is oda vagynak...”

A labanc sereg dühét, mellyel a nyomdai felszerelést igyekezett teljesen hasznavehetetlenné tenni, némileg az magyarázza, hogy egy évvel előbb a debreceni nyomtató műhely volt az, melyből Rákóczi fejedelem a nemes magyar nemzet felújult sebeiről szóló híres manifestumának első példányai kikerültek. A labancok a betűkből golyót öntöttek s lehet, hogy ugyanaz az ólom, mely betű formában a fejedelem panaszait hirdette világgá, golyó formában most már kuruc vitézeket roncsolt halálra.

A labanc sereg alapos munkát végzett. A debreceni nyomda megsemmisült!

De csak rövid időre! Pár év multán újból feltámadt halottaiból s tovább folytatta csendes, békés kultúrmunkáját.

Ilyen és ehhez hasonló csapásokat állott ki Debrecen városának e legrégibb kultúrintézménye.

370 év viharait állotta ki egyugyanazon helyen, egyugyanazon erkölcsi testület birtokában és oltalma alatt. Ha semmi más nem igazolná Debrecen városának a kultúra iránti fogékony-ságát, a városi nyomda immár 370 éves multja elegendő s fényes bizonyíték; mert e nyomdát vészek, viharok között, ellenségtől száz felől fenyegetve, elnyomó kísérletekkel sikeresen dacolva, igen sokszor anyagi kárral, Debrecen városa mégis fenntartotta, mert érezte, hogy a magyar műveltség egyik világosságárasztó fáklyája lobban ki vele, ha kezéből kicsikarni engedi e nyomdát.

A nyomda 370 év óta egy szakadatlanul folyó küzdelem képeinek sorozata. E képek részletes kifestése feltalálható abban a munkában, mely a nemes város áldozatkészsége folytán jelenhetett meg a jubileum alkalmára. (Dr. Csűrös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. 1561–1911. A debreceni városi nyomda kiadása.)

A jelen ismertetésben egész nagy vonásokban, csupán a körvonalakat sejtető módon kívánom a nyomda fejlődésének képét adni.

Az első nyomtatógép, természetesen a lehető legegyszerűbb kézisajtó, 370 esztendővel ezelőtt, 1561 tavaszán kezdte meg működését Debrecenben. Első kezelője kálvinista prédikátor volt, az erőszakos egri püspök üldözései elől menekült kassai pap, Huszár Gál, aki Debrecenben telepedett meg a sajtójával együtt, mert ellenségeitől itt érezhette magát a legnagyobb biztonságban.

Pedig e város már akkor is nagyon zaklatott életet élt.

Debrecen városa a XVI. század közepéig nem volt jelentékenyebb hely. Jelentőségre a reformáció révén emelkedett, *mint a legszilárdabban szervezett kálvinista egyház székhelye* s ezzel egyszersmind a tiszántúli kálvinistaság s vele a tiszántúli nagy alföldi síkvidék szellemi életének középpontja. Voltaképpen az erdélyi fejedelmek alá tartozott, de adót – és pedig súlyos adót – fizetett a töröknek is. Később a német- és kuruc hadak is adóztatták, sarcolták szünet nélkül. Valóságos éléstára és hadviselési alapja volt e város töröknek, magyarnak, németnek egyaránt.

Erős falak nem védték. Fegyveres ellenállásra sohasem gondolt, nem is gondolhatott. Fegyvere éppen a gyöngesége volt. Adózott mindenfelé, kézbeli ajándékokkal kedveskedett a hatalmasoknak, tűrte a hatalmaskodást békével.

És sajátságos. Éppen, mert mindenkinek szolgája volt, belső dolgai intézésében soha sem volt függetlenebb Debrecen városa, mint a XVI. és XVII. században.

A kálvini egyházszervezet erős hatása alatt keletkezett, teljesen demokrata jellegű városi közigazgatás pompásan bevált a nehéz időkben. A város vezetősége, főbírája és tanácsa, egészen Mária Terézia koráig kizárólag kálvinistákból került ki. A város ügyeinek vezetésében nem csekély szava volt a kálvinista prédikátoroknak és a kollégium tanárainak.

Ilyen viszonyok között az adott körülmények természetes következményének kell tekintelnünk, hogy *a nyomda megalapítója maga is kálvinista pap volt és hogy a nyomda XVI. és XVII. századbeli működése kifejezetten protestáns és demokrata jellegű.*

A kor mozgalmainak jellemző alapszínét a vallási villongások adták meg. Vallási kérdések uralkodtak az akkori Magyarország politikai és magánélete fölött. Ennek megfelelően a nyomda első termékei is túlnyomóan vallásos jellegűek.

A legelső nyomtatott munka, mely a debreceni prés alól 1561. évi május első hetében kikerült, szintén vallásos tartalmú. Méliusz Péternek, a XVI. századbeli Debrecen legnagyobb szabású alakjának, az ottani kálvinista egyház megszervezőjének, a magyar Kálvinnak egy műve: „A szent Pál apostol levelének, melyet a Colossabeliekhez írt, prédikáció szerint való magyarázattya”.

Ez az egyszerű kiállítású, kezdetleges nyomású könyv, mely az Erdélyi Múzeum könyvtárának féltett unikuma, a debreceni sajtó legelső terméke. Szerzője a *döbrötzöni tanácsnak* ajánlotta, ami a kor szokásából következően, kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a legelső debreceni nyomtatvány a városi tanács költségén, vagy legalább támogatásával jelent meg.

Ez egyszersmind jele annak is, hogy a debreceni nyomda mindjárt keletkezése idejében a városi tanács patronátusa alatt állott.

Hogy ez a viszony a nyomda életének első évtizedeiben milyen természetű volt, azt az adatok homályossága miatt pontosan meghatározni nem lehet. A XVI. századból nagyon gyéren ránk maradt adatok mégis valószínűvé teszik, hogy Huszár Gál, miután másfél esztendeig itt működött, eltávozott Debrecenből, *sajtófelszerelését és betűit a városi tanács váltotta magához s ezentúl egy-egy tanult nyomtatóra bízta bizonyos díj fejében, melyet az a felszerelés használatának jogáért fizetett a városnak.*

E nyomtatók a XVI. század folyamán a következők voltak: Török Mihály, Hoffhalter Rafael, Komlós András, Hoffhalter Rudolf, Csáktornyai János és Lipsiai Rheda Pál. Mindannyian nem egyszerű mesteremberek, hanem deákos műveltségű litteratus férfiak, akik nem egyszer a sajtójukon megjelent munkáknak egyszersmind szerzői is voltak.

A könyvnyomtatás ez időtájt ugyanis nem egyszerű mesterség, hanem valóságos iparművészet volt. Egyéni ügyesség, rátermettség kellett ahhoz, hogy valaki a kezdetleges szerszámokkal olvasható nyomást tudjon előállítani.

A debreceni nyomda kezdő korának nyomtatói kitűnően értették a könyvelőállítás szép munkáját. Sőt akadt köztük egy, Hoffhalter Rafael, aki európai hírt szerzett magának nyomtató művészetével. Az ő keze alól került ki a XVI. századbeli magyar könyvnyomtatás egyik remeke, a Verbőczy Tripartitumának 1565-iki magyar nyelvű kiadása.

A kiadott könyvek szerzői részben a kollégium tudós tanáraiból, másrészt az ország minden részének tudós reformátoraiból teltek ki. Alapvető, nagyfontosságú munkák egymásután kerültek ki a debreceni prés alól, így Méliusz hittudományi munkái, a nevezetes 1567-iki debreceni hitvallás, a Szegedi Gergely énekes könyve, Félegyházi Tamás kátéja és újtestamentoma, a csengeri hitvallás, Verbőczy említett Tripartituma, a legelső magyar számtani kézikönyv, Szikszai Fabricius szótára, a legtöbb XVI. századbeli szép história első kiadása és még sok más nevezetes kiadvány.

Nem lehet csodálni, hogy ilyen körülmények között a debreceni nyomda tekintélye rohamosan növekedett úgy, hogy két évtized munkája után a nagy hírű kolozsvári Heltai Gáspár-féle nyomda mellé küzdötte föl magát. Amaz Erdélyben, a debreceni a magyarországi részekén látta el az ország népét keresett s messze földre elterjedt kiadványokkal.

A debreceni nyomda abban is szerencsés volt, hogy a magyarországi kereskedelmi vonalak csomópontján levő kereskedő város piaca igen alkalmas volt a könyvterjesztésre. Könyves boltok akkoriban még nem voltak. A könyv épp oly vásári cikk volt, mint akármilyen más; a vásári sokadalmak alkalmával ponyvasátorok alatt kelt el a legtöbb könyv. A debreceni „kereskedő és áros népek”, akiknek ajánlotta Méliusz is egyik munkáját, messze földre elvitték s terjesztették a debreceni nyomda kiadványait.

Így, a legjobb auspiciumok mellett, a zavaros, nehéz politikai viszonyok nyomasztó hatása ellenére is a föllendülés útján haladva lépte át a következő XVII. század küszöbét a debreceni nyomda.

A XVII. századbeli könyvnyomtatás általánosságban ugyanazon nyomokon járt, mint az előző századbeli. A nyomtatóprés Európaszerte ugyanolyan egyszerű szerkezetű volt, mint a nyomtatás feltalálása idejében. De míg a nyugati országokban, különösen Hollandiában valóságos művészei támadtak a tipográfiának, addig nálunk, Magyarországon az egy kolozsvári nyomtató, Misztótfalusi Kiss Miklóson kívül, aki kevés híjja, hogy debreceni nyomdász nem lett, kiváló nyomdászgyéniség nem támadt. A debreceni officina mindvégig megtartotta vezető helyét a hazai nyomdák sorában, de a Hoffhalter Rudolféhoz hasonló nyomtatványokat többé előállítani nem tudott. Voltak ugyan derék nyomdászai, mint Rheda Péter, Fodorik Menyhért, Rosnyai János és Töltési István, akik becsületet szereztek a városi nyomdának, de viszont ennek a századnak hatvanas éveiben hirtelen süllyedéssel, Karancsi nyomdász vezetése alatt

leszállott oly alacsony színvonalra, mint soha azelőtt, de azután sem. A legcsunyább, legmaszatosabb nyomtatványok ebben a – szerencsére nem sokáig tartó – időszakban kerültek ki a debreceni prés alól.

Mentségére legyen azonban a nyomdának, hogy az egész országban ekkor, Kolozsvárt kivéve, ugyanily alacsony fokon állott a nyomtatás. Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ebben az időszakban élte Debrecen városa legzivatarosabb időszakát, mely a békés, csöndes munkát szinte lehetetlenné tette. A török uralom utolsó évtizedei voltak ezek, mikor Debrecen városa felett szinte állandóan ott függött a végpusztulás veszedelme.

Nevezetes, tudós munkák ebben a században is nagy számmal jelentek meg a nyomdában. Nem volt úgyszólván az országnak református tudósa, akinek valami összeköttetése ne lett volna vele. Pártfogókban sem volt hiány. A vagyonos protestáns főurak számos esetben segítették költséggel valamely vallásos vagy tudós munka megjelenését. Fontosabb dolog ennél, hogy közrendű emberek, egyszerű polgárok, sokszor nem is debreceni civisek, hanem szomszéd alföldi városok polgárai látták el költséggel a tudós szerzőket munkáik kiadásában. A városi tanács jó példával járt elől. Számos derék munka megjelenését a tanács bőkezűségének, vagy egyes főbírák és tanácsbeliek mecénásságának köszönhetette.

Sőt több esetben megtörtént az a nevezetes, XVII. századbeli művelődésünk állapotát nagyon kedvezően jellemző eset, hogy maga a kollégiumi ifjúság, az „amplissimus coetus” lépett föl, mint mecénás és a maga költségén jelentette meg a városi nyomdában hírneves tanárainak munkáit.

Munkával tehát el volt látva a nyomda. Az innen kikerült tankönyveket széltiben használták az egész országban, énekeskönyvei pedig a legkelendőbbek voltak a vásárokon. Kalendáriumaival népszerűségben versenyzett a híres lőcsei naptárakkal.

A század végén, mikor Várad elvesztésével a török végleg eltakarodott Debrecen határából, Rosnyai Jánossal és Töltésivel tanult, derék nyomtatókhöz jutott a város, akik csinos, gondos kiadványaikkal újból megszerezték a debreceni nyomtatványok régi jó hírnevét, melyet a Karancsi esetlen kiadványai egyidőre elhomályosítottak. A föllendülés kora köszöntött be ismét.

Rákóczi kiáltványa és hadi rendszabása itt látott napvilágot. Ami nagy merészség volt a debreceni nyomdától, mert a labancok bosszújának tette ki a várost, holott azt erős falak egyáltalán nem védték. A debreceniek önzetlen szabadságszeretetének ékes bizonyosságai e nyomtatványok. Debrecen népe Rákóczi mellett mindvégig hűségesen kitartott, holott a kuruc-kornak dicsőségéből semmi sem jutott számára. Terhei, nyomorúságai annál inkább sújtották.

Valamennyi csapás között azonban, mely e szabadságharc alatt Debrecent érte, egy sem volt fájóbb, egy sem volt súlyosabb, mint a nyomda csaknem teljes megsemmisülése a német hadak imént vázolt dúlása alkalmával.

A fejlődés menete egyidőre megszakad. A labanc had alapos punctomot tett a nyomda XVII. századbeli történetének végére. Az új század első két évtizede szomorú vergődés képét mutatja. A nyomda tengődik valahogy, de sokáig nem bír erőhöz jutni. A város is teljesen kimerült a hosszú harcokban s a szatmári béke utáni csöndes éveket arra használja fel, hogy a hadakozásokban szenvedett anyagi veszteségeket valahogy helyreépítse. Nyomdájára áldozni teljesen képtelen. Hozzá még a nagynehezen lábra állított tipográfiát 1719-ben új csapás éri: a még megmaradóit s valamennyire helyreállított felszerelést tűzvész pusztítja el.

A város azonban ekkorra már – hála a békés, csöndes időknek – annyira erőre kap, hogy nyomdájáért újabb áldozatokra is képes. Helyreállítja az officinát, de a változott viszonyok

hatása alatt a nyomdai kezelés eddigi formáján is változtat; 1722 végével az újra fölszerelt műhelyt többé nem adja bérbe, hanem házi kezelésbe veszi. A nyomdai kezelés mai napig érvényben maradt formája tehát ettől az évtől datálódik. Ez a változás nagyjelentőségű. Hatása – párhuzamosan egyéb közreható körülményekkel – meglátszik a nyomda egész XVIII. századbeli életén, mely lényegesen különbözik a XVII. századétól.

A nyomda élete sokkal színtelenebb, egyhangúbb, mint az előző korban s ezzel kapcsolatban a kiadványok sem oly sokfélék, szűkebb térre szorulnak, mint azelőtt. Magyarázata ennek elsősorban a nyomdászatnak egész Európában tapasztalható iránya, mely az eddig félig-meddig művészetnek számító könyvnyomtatást mindinkább gépies, nagyban termelő ipari mesterséggé alakítja. A könyvek a legegyszerűbb kiállításúak és szokatlanul nagy példányszámban jelennek meg, ezért azután olcsóak. Nyomdai remeklés nem célja többé az officínának, hanem igenis szociális feladatának tartja minél olcsóbb könyveknek minél tömegesebb előállítását.

A XVIII. században nincsenek olyan jellegzetes nyomtató egyéniségek, mint voltak a megelőző két században. A szatmári béke előtti időkben, de kivált a nyomda életének első századában olyan nyomtatók álltak a debreceni officina élén, akik maguk is tudós emberek, külföldet járt, deákos műveltségű férfiak voltak. A közönséges mesterségek felett állónak tartották a tipográfiát, melybe minden lelkesedésüket, egyéniségük jellemző vonásait beleöntötték. A XVIII. század nyomtatói ellenben egyszerű mesteremberek voltak, akik nem jártak külföldet, hanem mesterségükre legtöbbször helyben, a városi nyomdában készültek elő.

Hogy így nyomtató egyéniségek nem keletkeztek, annak legfőbb oka mégis az lehetett, hogy nem önállóan kezelték a nyomdát, hogy függésben állottak, hogy egyéni kezdeményezésre minél kevesebb alkalmuk volt.

Ezelőtt a nyomtató lefizette a köteles bért, azontúl szabad keze volt. Haszon és kár egyaránt őt illette. Ellenben a XVIII. század nyomtatója tisztán a város számára dolgozott megszabott fizetésért. A haszon nem őt illette, a kár nem őt sújtotta. Megélhetése nem függött a saját igyekvésétől, szorgalmától. Viszont munkálkodásával bármily hasznot hajtott is a nyomdának, a haszonban nem részesült. Hiányzott a lendítő erő, mely képességei teljes kifejtésére sarkalja. Helyét nagyon kevésbé pótolta a hivatalos ellenőrzés, melyet a városi tanács két megbízottja, a két „typographiae inspector” gyakorolt.

Ebből magyarázható, hogy a XVIII. század nyomtatói: Miskolczi Ferenc, Viski Pál, a két Margitai, Kállai Gergely, Huszti Sámuel és Szigeti Mihály keze alól olyan silány nyomtatványok nem kerültek ugyan ki, mint a Karancsié, de viszont olyan kitűnő nyomtatók sem akadnak köztük, mint a két Hoffhalter, a két Rheda és Rosnyai. A szürke közepesség uralkodik a XVIII. század folyamán.

A század közepe táján szerezte be a város a második prést. A munka két sajtón folyt egészen a század végéig. A személyzet 6–7 embernél nem ment többre. A termelés elsősorban az iskolai könyvekre, azután zsoltárokra és vallásos könyvekre szorítkozott. Másféle kiadványa alig is volt a nyomdának.

Ennek a szűkkörűségnek is megvolt a magyarázata: a minden szabadabb szellemi mozgást lenyűgöző *cenzurában* és a bécsi kormány határozott rosszakaratában, mely nem szívesen nézte a nyomdát a kálvinista polgárság kezében s minden alkalmat megragadott, hogy ezt az erős szellemi fegyvert a tanács kezéből kicsavarja. A város vezetősége ilyen körülmények között mit tehetett mást, mint szigorúan ügyelt arra, hogy olyan nyomtatvány meg ne jelenjék, mely ürügyet adjon a kormánynak a nyomda megszüntetésére, erőszakos megfojtására.

A nyomda úgyszólván csakis a város és kollégium számára dolgozott. Vége szakadt annak az időnek, mikor a megrendelők az ország minden részéből fölkeresték a debreceni officinát.

Hogy a városi hatóságnak mily alapos oka volt minden szabadabb mozgástól őrizni a nyomdát, mutatja Molnár Gergely latin grammatikájának esete. Ennek végén ugyanis egy ártatlan chriában II. Rákóczi György fejedelem dicsérő szavakkal volt említve. Ez elegendő ok volt arra, hogy a helytartó tanács az összes példányokat azonnal elkobozza s a nyomda működését megakassza. Csak hosszas rimánkodás és deputációzás után, miközben a tanács még annak megvizsgálására is bizottságot küldött ki, vajjon a história szerint Rákóczi György „ellensége volt-e a Felséges Ausztriai Háznak, vagy inkább hűséget tartott hozzá”, nagy nehezen sikerült kivinni, hogy a város megmaradhatott nyomdája birtokában, persze szigorú, mindenre kiterjedő kormányzati ellenőrzés mellett, mely miatt sokáig még a Heidelbergi kátét sem merte kinyomatni a város.

A kormány részéről a kísérletek a század folyamán több ízben megújultak a nyomda elvételeire. A városi vezetőség azonban hol furfanggal, hol rimánkodással, legtöbbször azonban a katholizáló törekvéseknek tett engedményekkel mindig meg tudta menteni nyomdáját a jövő számára.

A XVIII. század folyamán tehát, ha nagyot, kiváló nem alkotott is a városi nyomda, legalább megőrizte annyi veszedelem között is léte folytonosságát a jövő korok számára. És ez nagy érdeme volt a város vezetőségének.

A XIX. század oly hosszú tengődés után végre nagyszabású föllendülés és virágzás korszakával köszöntött be.

A föllendülés a város egy derék, munkás, szakmáját értő nyomtatójának nevéhez fűződik, a lelkes Csáthy Györgyéhez. A múlt század első két évtizede különben is magas színvonalú irodalmi életet talált Debrecenben. Olyan országosan ismert tudós férfiak, mint Budai Ézsaiás, Sárvári Pál, Ercsey Dániel, Diószegi Sámuel csak növelték azt a fényt és dicsőséget, melyet Csokonai, Földi János és Fazekas Mihály itteni költői működése szerzett Debrecen városának.

E költői és tudós kör lelkes támogatóra talált a fáradhatatlan Csáthyban. E szerencsés összehatalkozás eredményezte, hogy egy évtized alatt több nevezetes tudós munka került ki a debreceni prés alól, mint az előző egész évszázad folyamán. A nemrégiben megjelenésének száz éves fordulóját jubilált hírneves Debreceni Fűvészkönyv, a Budai Ézsaiás Deák írók élete, Magyarország históriája, Közönséges históriája, az Eresei Dániel Statisztikája és Psychológiája és sok más, országszerte elterjedt tudós munka jelezte, mily magas színvonalat ért el kiadványok dolgában a debreceni nyomda. Csáthy anyagi tekintetben is rendbe hozta a nyomda ügyeit, amiben legnagyobb sikere az 1811-iki énekeskönyvi királyi szabadalom megnyerése volt.

1817-ben történt halála után a vezetés megint jó kezekbe jutott Tóth Ferenc és ennek utódai: Tóth Lajos és Tóth Endre személyében. Egyikük sem volt ugyan oly kiváló egyéniség, mint Csáthy György, kezdeményező, alkotó erő dolgában elmaradtak tőle, de legalább nem engedték elenyészni azt a tekintélyt és súlyt, melyet ez intézmény Csáthy vezetése alatt megszerzett.

A kormányhatalom ugyan a cenzúra nyűgével és akadékoskodó kicsinyességével sok bajt, bosszúságot szerzett a nyomda vezetőinek, maga az intézmény mégis szépen gyarapodott. Egyre bővült új meg új sajtógépekkel. Csáthy négy, Tóth Ferenc már nyolc fajtán dolgoztatott.

Így érkezett el a nyomda a fejlődés útján haladva a forradalom kitöréséhez.

A szabadságharc ideje alatt az országos események középpontjába került a városi nyomda, kivált az 1848-ik év első felében, mikor a forradalmi kormány legnevezetesebb rendeletei, az itt időző országgyűlés jegyzőkönyvei mind a város betűivel jelentek meg. A forradalmi

időknek köszönheti Debrecen városa első hírlapjának megszületését. 1848 július havában indult meg a Telegdi testvérek szerkesztésében ugyancsak a város betűivel az *Alföldi Hírlap*.

A nyomda egyrésze a harcok forgatagába is belékerült. Bem tábornok kívánságára a kormány a város egy sajtóját két nyomtatóval és két betűszedővel tábori nyomda gyanánt rendelte melléje. Ezen jelentek meg a hős tábornok villámgyors hadi mozdulatai közben kiadott kiáltványai és a kíséretében időző nagy költő, Petőfi Sándor csatadalai.

Amily lázas munka folyt a városi nyomdában az országgyűlés itt időzése alatt, épp oly csendes lett a kormány távozása után. A minimumra szállott alá, mikor a szerencsétlen végű debreceni csata után orosz, pár hét múlva pedig osztrák uralom alá jutott Debrecen városa.

A régi megpróbáltatások újultak föl ismét. A rendőri cenzura minden fojtogató erőszakosságával, minden bosszantó kicsinyességével ráfeküdt a nyomda szabad mozgására. A viszonyok jellemzésére elegendő lesz megemlítenem, hogy e szomorú években a debreceni kiadványok címlapjain egy eddigelé soha nem ismert nyomdai címer jelenik meg: a kétfejű sas.

Belső válságokkal is küzdenie kellett a nyomdának. Alkalmas művezetője nem volt. Egy elaggott, törődött nyomdai alkalmazott, Fodor Ruben állott az élén, akinek erélytelen vezetése még tetézte a bajokat. Az abszolút kormányzat az intézmény megszüntetését, a nyomda eladását sürgette.

Szerencséje Debrecennek, hogy a város idegenből ide kinevezett polgármestere, Csorba János – különben számos közjóléti intézmény megteremtője – fel tudta fogni, át tudta érezni azt a kulturális nagy jelentőségét a város ősi intézményének, mely a város vezetését a legválságosabb időkben, áldozatok árán is a nyomda megtartására ösztönözte. Ellene szegült a kormány óhajának és sikerült kivinnie, hogy a város megmaradhatott nyomdája birtokában.

Szerencsére a szomorú időszak nem tartott sokáig. 1860-ban, mikor az elnyomás szigora enyhülni kezdett, a város vezetősége új, erélyes művezető után nézett s igen szerencsés választással a tevékeny, fiatal, amellet szakjában teljesen otthonos, külföldet járt Frics Józsefet nyerte meg a nyomda élére.

Az ő vezetése újabb virágzás korát hozta a városi nyomdának. A kiegyezés meghozta a rég óhajtott békét az uralkodóházzal s vele együtt a sajtószabadságot. A békától megszabadult irodalmi élet nekilendülése, mint mindenütt, Debrecenben is érezttette jótékony hatását. A városi nyomda a vidék nyomdáinak élén haladt. Hogy jó vezetés alatt állott, mutatják azok az elismerő oklevelek és éremjutalmak, melyeket kiadványaival az 1868-ki pesti országos, az 1871-ki londoni nemzetközi, 1876-ki szegedi és 1878-ki budapesti kiállításokon szerzett.

A mult század nyolcvanas és kilencvenes éveiben a nyomda tekintélye újból alászállott. Frics József előregedett s az erőskezü vezetés hiányát megsínylette az intézet. A bajok, nehézségek, zavarok tartottak mindaddig, míg a mult század utolsó évében a város vezetősége föl nem találta s a nyomda élére nem állította a vezetésre hivatott szakerőt a városi nyomda érdemes és tevékeny művezetője, Keresztessy István személyében.

1905-től kezdve modern városi üzemmé lett a nyomda. Ebben az évben t. i. önálló kezelésű vállalatképpen új, a mai kor kívánalmainak megfelelő szabályzatot nyert, s a nyomdai felügyelő-bizottság felügyelete mellett ismét a legelső vidéki vállalatok közé küzdötte fel magát, sőt korszerű berendezéseivel, kivált az 1910. év folyamán szerzett Lanston Monotype rendszerű szedőgépeivel, teljesítő képességével a fővárosi nyomdavállalatokkal is fölvette a versenyt.

1911-ben fényes ünnepséggel ünnepelte meg a város közönsége a nyomda 350 éves fennállásának jubileumát, mely alkalomból egyszersmind a vállalatához méltó kiállítással adta ki a nyomda történetét.

1914-ben a lipcsei világkiállításon kiállított nyomtatványaiért nagy ezüst érmet és elismerő oklevelet nyer.

A kitört világháború sem tudta megakasztani a vállalat fejlődését. Sőt éppen a háború évei alatt, a legsúlyosabb viszonyok között nevezetes lépéseket tesz a fejlődés útján.

1915-ben három Linotype szedőgéppel gyarapítja gépállományát.

1916-ban megindultak a tárgyalások aziránt, hogy a város közönsége a nyomdát illetőleg a tiszántúli református egyházkerülettel társtulajdonosi viszonyba lépjen. A mindkét tulajdonosra nézve nagy előnyökkel kecsegtető s a nyomda további nagyarányú fejlődését biztosító terv két év alatt a megvalósulás küszöbére jutott és *1918 június hó 30-án a vállalat a város és a tiszántúli református egyházkerület közös tulajdonába ment át. Ez a tény elhatározó jelentőségű volt a vállalatra nézve, mert megnyitotta az útját annak, hogy idővel a református jellegű vallásos és tankönyvkiadványoknak legjelentősebb kiadvállalata lehessen s így visszaszerezhesse e téren századokon át gyakorolt vezető szerepét.*

És a várt fejlődés csakugyan mihamar bekövetkezett. 1921-ben megkapja a vállalat a református egyetemes konventtől a reformátusok énekes könyvének az egész ország területére szóló nyomtatási jogát. 1924-ben követte ezt a református népiskolai tankönyvek kiadására és árusítására szóló jog megszerzése.

Ugyanezen időtől kezdve a nyomda külső fejlődése is nagy arányokban indul meg.

Még 1918-ban kibérli a város Ferenc József-úti bérpalotájának egyik üzlethelyiségét és berendezi benne a *Méliusz könyvkereskedést*, mely rövid idő alatt a város egyik legforgalmasabb könyv- és írószerkereskedése lett. Ugyanezen évben megveszi a volt Fémárugyár Böszörményi-úti gyárépületét, hogy a városháza alatti, immár szűkké lett helyiségekből a megnövekedett vállalat arányainak megfelelő épületbe költözhetik.

Sajnos, a közbejött forradalmi idő és román invázió egy időre megakasztotta a fejlesztési tervet. A román megszállás súlyos károkkal is járt. A távozó román katonaság ugyanis – minden nemzetközi szokás ellenére – mint annak idején a dúló labanchadak tették, a magántulajdonban levő felszereléseket a Fémárugyár helyiségeiből magával vitte. Így erőszakos módon, az épületnek is nagy rongálódásával szakítottak ki egy 72 lóerős nyers olajmotort, egy 52 ampéres dinamógépet és több kisebb villanyos motort. Az épületet a legsiralmasabb állapotban hagyták vissza. Sok költségbe és fáradságba került, míg azt a vállalat teljesen rendbe hozatta és 1921 október hó 15-én abba végleg beköltözhetett.

1924 jún. havában berendezik a vállalat a legmodernebb gépekkel felszerelt könyvkötészetét s úgy ezzel, mint az új gépek beszerzésével megindítja *könyvkötő és vonalozó intézetét, s ezzel kapcsolatban üzleti könyvgyárát.*

A vállalat ezzel külsőleg is teljesen nagyarányúvá fejlődve, bizalommal nézhet a jövő elébe.

Íme, a nyomda 370 éves történetének áttekintése – fecskeröptében.

370 év! töménytelen idő egy város történetében is! Hát még ha annyi vérrel, könnyel, szenvedéssel, „búsulással” van megszentelve, mint Debrecen városának e 37 évtizede.

Csoda az, a hazaszeretnek, a közdolgok önfeláldozó szolgálatának s a legnemesebb kultúr-szomjnak valóságos csodája, hogy ez a nyomda oly nehéz viszonyok között fenn tudott maradni!

A debreceni az első és egyedülálló magyar nyomda, mely 1561-től, megalapításának évétől kezdve a mai napig, tehát negyedfélszázadon át annyi zivataros évtized hányattatásain keresztül, töröktől, némettől, románától háborgatva, többször porig égve, hamvaiból új életre kelve, de mégis kimutathatólag megőrizve folytonosságát, megtartotta vezető helyét a hazai nyomdák sorában, mint a mai napig fennálló magyar nyomdák között alapítására a legrégebb, nemzeti fontosságára s a magyar szellemi művelődésnek tett szolgálataira első!